

Kelet-Európa versus Latin-Amerika?

Az Eszmélet szerkesztősége 2014 novemberében a következő körkérdéssel fordult hazai Latin-Amerika-kutatókhoz: Európa és különösen annak keleti – félperiférikus, posztoszocialista – társadalmi az elmúlt negyedszázadban szakadatlanul „jobbra” tartanak. Az elitek a tőke-rendszer válságára előbb neoliberális politikával, majd annak csődje, 2008 óta fasizálódással reagáltak, reagálnak. A világrendszer másik félperifériája, Latin-Amerika népei egyidejűleg „balra” indultak el: a társadalmi (jövedelmi, kulturális, egészségügyi) különbségek kiegyenlítésével, a demokratikus társadalmi részvétel új formáival kísérleteznek, sőt, az argentinai piketeróktól a dél-mexikói neozapatistákig „tőkén túli” megoldásokat is keresnek.

Ön mivel magyarázza a világgazdaság szerkezetében hasonló helyet betöltő két régió eltérő útválasztását? Milyen gazdaság- és társadalomszerkezeti (politikai-ideológiai, kulturális vagy társadalom-lélektani) tényezők állnának a válságra adott válaszok ennyire látványos különbözősége mögött?

A kérdésre beérkezett válaszok közül az alábbiakban Harsányi Iván, Zelei Dávid, Zolcsák Attila, Szenté-Varga Mónika és Szilágyi Ágnes Judit hozzászólását adjuk közre. Értékes gondolataikért köszönetet mondunk.

A szerkesztőség

Latin-amerikai és kelet-európai párhuzamok

Egyéni jellegzetességeik mellett, számos hasonlóságot fedezhetünk fel Latin-Amerika és Kelet-Európa között, akár a múltat, akár a jelent vizsgáljuk. Válaszomban az utóbbi hetven év történeteiből hozok példákat.

A második világháború után mindkét régió kényszerpályára került. A bipoláris rendszerbe ellentétes oldalon tagozódtak be, ugyanakkor hasonlóan súlytalan, szatellit szerepkörrel, csorbult szuverenitással. A nagyhatalmi nyomásgyakorlás a politikai és gazdasági szférákon túl, a fegyveres akciókig is elmehetett (például Guatemala, 1954; Chile, 1973). A cél olyan rendszerek kialakítása, illetve megtartása volt, amelyek adott blokkban „megfeleltek”. Következésképp eltérő, akár ellentétes ideológiai tartalom, ugyanakkor a szabadon választott, demokratikus berendezkedés hiánya jellemezte a két régiót. Ez Latin-Amerikában konzervatív, autoriter illetve diktatórikus rezsimekben öltött testet, Kelet-Európa pedig a szocialista táborba kényszerült be. A problémafelvetésben használt terminusokkal élve, előbbi régió a politikai jobb, utóbbi pedig a baloldalon helyezkedett el. Természetesen akadtak ellenpéldák, mint az 1961-től szocialista útra tért Kuba; Chile Salvador Allende elnöksége alatt (1970–73), vagy a sandinisták vezette Nicaragua (1979–90), ezek azonban olyan kivételek, amelyek az általános tendenciákon nem változtattak. Amikor a régiók a hidegháborús kényszerzubbonyt levetették, olyan utakat választottak, amelyek korábban számukra járhatatlanok voltak. Latin-Amerika jobbról balra, Kelet-Európa balról jobbra indult el.

Az előbbieken leírtakon kívül a hidegháborús időszak azért is frusztrálta a vizsgált régiókat, mert az alkalmazkodási kényszer mellett/ellenére, nem tudtak gazdasági áttörést elérni, a félperifériáról feljebb kerülni.

Ennek látszólag ellentmond a brazil gazdasági csoda, amely látványos, évi átlag 11,2 százalékos GDP növekedést produkált 1969 és 1972 között, sőt, elérte a 13 százalékos emelkedést 1973-ban. A minimálbér viszont 1959 és 1973 között értékének harminckilenced részére csökkent, miközben a lakosság 74%-a keresett kevesebbet, mint két minimálbér. A „csodának” tehát óriási társadalmi ára volt; az országban jelentkező feszültségek növekedtek. A belső piac összezsugorodott, és amikor a külső körülmények romlottak – lásd olajválság – s a brazil csoda szertefoszlott.

A mexikói kormány 1994-re tervezte az átlépést a centrumországok közé. Legalábbis Carlos Salinas, az ország elnöke, az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezményhez való csatlakozást úgy kommunikálta a lakosság felé, hogy ezzel Mexikó az első, fejlett világ részévé

válik. Nem mindenki értett azonban vele egyet. Az aláírás napján, 1994. január elsején a dél-mexikói Chiapas államban zapatista felkelés tört ki, majd hamarosan krízisjelek mutatkoztak az országban. Meglódult az infláció, 1995-ben a mexikói GDP 6,9 százalékkal csökkent. A centrumról szőtt álmok kártyavárként dőltek össze.

A feljebbjutás sikertelensége legtöbbször nem vezetett nyílt politikai elégedetlenséghez, a lecsúszás veszélye azonban igen. A két régióban lezajlott hatalom- illetve rendszerváltások sokat „köszönhettek” a gazdasági válságoknak. Az első latin-amerikai demokratizálódási hullámban óriási szerepet játszott a nyolcvanas évek eleji krízis. Az argentin katonai junta legitimitását alapjaiban ingatta meg, s a kormány rákényszerült a Malvinas-szigetekkel (angolszász elnevezése: Falkland-szigetek) kapcsolatos fegyveres kalandra, hogy a lakosság figyelmét a problémákról elterelje. A gyors és sikeres brit válasz azonban keresztülhúzta számításait. 1983-tól újra civil elnök (Raúl Alfonsín) irányította az országot. Brazíliában is a gazdasági kudarcok kényszerítették a katonai vezetőket a politikai hatalom visszaadására. Erre több éves óvatos nyitás után, 1985-ben került sor. Chilében megingott a diktatúra, s engedményekre kényszerült, például részleges amnesztiát adott 1983-ban, tíz évvel a puccs után. A Pinochet-rendszer azonban csak az évtized végén tűnt el, nagyjából a kelet-európai rendszerváltásokkal egyidőben.

Annak lehetőségét, hogy a politikai váltások sikeresek legyenek, azaz, hogy ne csak hatalomváltások, hanem ténylegesen rendszerváltások menjenek végbe az említett régiókban, csökkentette a demokratikus hagyományok hiánya – itt is akad kivétel, mint például Chile és Csehország – illetve a már korábban is meglévő, de a 21. században egyre inkább elburjánzó korrupció.

Ha a *Corruption Perceptions Index*en szereplő országokat haramdoljuk, akkor feltűnő, hogy az első, azaz legkedvezőbb minősítésű harmadba a félperifériáról csak kevés állam tudott bejutni és ott tartósan megmaradni. Latin-Amerikából ilyenek Chile és Costa Rica. Sajnálatos módon, már évek óta a sereghajtók közt, tehát a harmadik harmad vége felé található Haiti, Paraguay és Venezuela. Aggasztó továbbá az, hogy a második harmadban szereplő latin-amerikai országok többsége rontott, sőt jelentősen rontott pozícióján az utóbbi másfél évtizedben: a 2000-ben előkelő 41. helyet szerzett Perut 2014-ben már csak a 85.-en találhatjuk, míg El Salvador 43.-ból lett 80. Argentína másfél évtizede az 52. volt, 2014-ben a 107. helyre zuhant; Mexikó pedig az 59.-ből vált 103. országgá a listán. Mexikónál ez a lecsúszás az információhoz jutás szabadságát és a megfelelő tájékoztatást vizsgáló *World Press Freedom Index*nél is jól látszik (2002-ben 75., 2010-ben 136., 2014-ben pedig 152. lett).

Mexikó a vizsgált időszak nagy vesztese. 2000-ben a több mint hetven éve regnáló Intézményes Forradalmi Párt (PRI) elveszítette az

elnökválasztást. Ez történetében valószínűleg nem az első alkalom volt, de vereségét most először ismerte el. Megnyílt az út a változás felé. Azonban a konzervatív Nemzeti Akció Párt (PAN) 2000 és 2012 közötti elnöki ciklusai nem váltották be a hozzájuk fűzött – tegyük hozzá, gyakran túlzó – reményeket. A társadalmi különbségek kiéleződése, a magas bűnözési, és az ettől elválaszthatatlan, kirívóan magas büntetlenségi ráta, illetve a drokartellekkel szembeni elhibázott, a drogbárókra koncentráló fellépés az egész országra kiterjedő erőszakhullámba torkollott. 2010-ben a mexikóiak 49 százaléka (!) nem találta környezetét biztonságosnak. A lakosság mást akart. Nyilvánvalóvá vált, hogy a PAN a 2012-es választásokon nem nyerhet. A Demokratikus Forradalom Pártja (PRD) a hivatalos végeredmény szerint – a 2006-os választáshoz hasonlóan – megint a második helyen futott be, a balra fordulás tehát újra megghiúsult. Csakúgy, mint hat évvel korábban, felmerült a választási csalás gyanúja. Enrique Peña Nieto (PRI) 2012 decemberi beiktatását tüntetések és zavargások kísérték, ezekről a magyar médiából is értesülhettünk. Most, mintegy két év látszólagos nyugalom után kiderült, hogy az országban a helyzet csak romlott. A leghírhedtebb erőszakos cselekmények nemzetközileg is ismertté váltak, mint a tlaltlayai (Mexikó állam) és az apatzingáni (Michoacán) mészárlások, vagy a Guerrero állambeli ayotzinapai tanítóképző főiskola 43 diákjának eltűn(tet)ése. Az ország a kormányozhatatlanság felé halad.

Mexikóhoz hasonlóan Kubában sem zajlott le rendszerváltás, a sziget helyzete és jövőbeli kilátásai azonban mások. Kuba esetében nem szűnt meg a hidegháborús nyomás, sőt az Amerikai Egyesült Államok nemcsak fenntartotta a gazdasági blokádot, hanem a kilencvenes években tovább szigorított politikáján (Toricelli- és Helms-Burton törvények). Hiába. A Castro-rendszer maradt, a túléléshez viszont változtatásokat vezetett be. Ezek talán a kínai modellhez hasonlatosak leginkább. Az Amerikai Egyesült Államok több mint ötven év sikertelen próbálkozás után úgy tűnik, végül is módosítja a szigettel kapcsolatos álláspontját. 2014 decemberében Barack Obama, az Amerikai Egyesült Államok elnöke bejelentette, hogy szeretné helyreállítani a bilaterális diplomáciai kapcsolatokat és véget vetni a blokádnak. Raúl Castro kubai vezető üdvözölte a bejelentést. Természetesen ez csak a folyamat eleje, de remény mutatkozik arra, hogy Kubában nyitás és békés átmenet valósuljon meg.

Mexikó és Kuba tehát kakukktojások. A régió országainak többségében már lezajlott a rendszerváltás. Önmagában a rendszerváltás azonban kevés. Megtörténhet visszarendeződés (puccs: Honduras, 2009; Paraguay, 2012), s még ha ez nem is következik be, akkor se feltétlenül sikeres a sokat várt új szisztéma. Megjelenik tehát a kiábrándultság, az elégedetlenség, az „ez sem sikerült” érzése. A kiutkeresés közepette pedig mind Latin-Amerikában, mind Kelet-Európában egyre inkább elterjednek a nagyobb állami szerepvállalással és felülről jövő

reformokkal jellemezhető, gyakran egy-egy karizmatikus személyiség köré szerveződő, rendkívül képlékeny, s ezért a politikai paletta mindkét feléhez idomulni képes populista rendszerek. Történelmi tapasztalat alapján, ezek általában nem hosszú életűek.

Irodalom

- Anderle Ádám: Nemzet és identitás Latin-Amerikában, in Balogh András–Rostoványi Zsolt–Búr Gábor–Anderle Ádám: *Nemzet és nacionalizmus*. Budapest, Korona Kiadó, 2002, 407–542.
- Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Budapest, Pannonica, 1998
- Fausto, Boris: *Brazília rövid története*. Budapest, Equinter, 2011
- Fischer Ferenc: *A megosztott világ*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2001
- Horváth Gyula: A politikai populizmus néhány jellemző vonása, *Acta Scientiarum Socialium*, 1998/1.
- Lilón, Domingo: A latin-amerikai politikai változások belső és nemzetközi kontextusa, *Külügyi Szemle*, 7 (3), 2008, 91–107.
- Szente-Varga Mónika: *A 2012-es mexikói választások*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012
- Tuckman, Jo: *Mexico. Democracy interrupted*. Yale University Press, 2012

